

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับวรรณคดีไทย

The Historical Literary Works of Prince Damrong Rajanubhab and Thai Literature

สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ (Saharot Kittimahacharoen)¹

Received: October 22, 2024

Revised: February 25, 2025

Accepted: February 26, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ศึกษาพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีไทยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในลักษณะภูมิหลังและความเป็นมา และเพื่อศึกษาคุณค่าของพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพต่อวรรณคดีไทย ผลจากการวิจัยโดยพิจารณาจากหลักในการทรงพระนิพนธ์ พบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทในโบราณคดีสโมสร วรรณคดีสโมสรราชบัณฑิตยสภาและสมาคมวรรณคดี ทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบาย ตำนานประกอบหนังสือที่พิมพ์เพื่อให้หนังสือมีคุณค่าและมีลักษณะดึงดูดผู้อ่านเข้าใจความสำคัญและความเป็นมาของหนังสือที่พิมพ์ขึ้นมา ด้านลักษณะของพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานมีรูปแบบที่แตกต่างกัน พระนิพนธ์คำนำจะมีขนาดสั้นและจะทรงนำเรื่องด้วยการกล่าวถึงมูลเหตุของการจัดพิมพ์หนังสือ พระนิพนธ์คำอธิบายจะมีลักษณะและรูปแบบที่จะทรงกล่าวถึงลักษณะเด่นของหนังสือหรือวรรณคดี โดยจะทรงละมูลเหตุของการพิมพ์หนังสือ หรืออาจจะทรงพระนิพนธ์ไว้ตอนท้ายของพระนิพนธ์คำอธิบาย ส่วนพระนิพนธ์ตำนานพระองค์ทรงสร้างคำนิยามตำนานในความหมายสมัยใหม่ ด้านการทรงสืบค้นข้อมูลทรงมีวิธีการตั้งประเด็นของหนังสือหรือปัญหาที่ทรงศึกษาเพื่อสร้างความน่าสนใจให้กับวรรณคดีและกวี ทรงมีการสืบค้นข้อมูลเพิ่มเติมหลังมีการตรวจสอบและชำระหนังสือหรือวรรณคดี และทรงวางแนวทางการศึกษาข้อมูลเพื่อเป็นแบบแผนแก่นักวิชาการสมัยหลังด้วย

คำสำคัญ: สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, วรรณคดีไทย, ประวัติวรรณคดี

Abstract

This research article aims to study His Royal Highness Prince Damrong Rajanubhab's prefaces, explanatory notes, and historical accounts (tamnan) on Thai literary works in terms of their background and origin, as well as examine the value of his writings and their contributions to Thai literature. The research results, analyzing the principles of his writings, revealed that His Royal Highness Prince Damrong Rajanubhab played a role in the contexts of the Archaeology Club, the Literature Club, and later, the Royal Society and the Literature Association. He wrote prefaces, explanatory notes, and historical accounts for printed books to enhance their significance and encourage readers to appreciate the background of the books. In terms of style, prefaces, explanations and historical accounts differed in form. Prefaces were short

¹ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Department of Thai and Oriental Languages, Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University

and began with the writer presenting the reasons for publishing the books. Explanatory texts typically highlighted the distinctive characteristics of books or literature while omitting the reasons for printing books, or these reasons might be included at the end of the explanatory texts. Regarding his writings on historical accounts, he defined history in a modern sense. As for his research, he employed a method to delve into the issues or problems he studied to make fiction and poetry more engaging. He would gather additional information after examining and editing books or literary works, and he established guidelines for studying information, which later served as a model for scholars.

Keywords: Prince Damrong Rajanubhab, Thai Literature, Historical Literary Works

บทนำ

สยามในยุคเปลี่ยนผ่านจากความรู้ทางตะวันออกมาสู่ทางตะวันตก นับเป็นช่วงเวลาที่สรรพวิทยาการความรู้มีความเฟื่องฟูและเจริญมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งหอสมุดที่สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ หอพระสมุดวชิรญาณ หอพระมณเฑียรธรรม และหอพุทธสาสนสังคหะ นอกจากการจัดตั้งหอพระสมุดที่สำคัญ ๆ แล้ว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีการจัดตั้งโบราณคดีสโมสรเพื่อเป็นที่ประชุมของผู้ทรงความรู้อีกด้วย ความน่าสนใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางหนังสืออย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว คือ ประเพณีการพิมพ์หนังสือสำหรับเป็นที่ระลึกในงานมงคล และงานอวมงคลต่าง ๆ การพิมพ์หนังสือนี้ส่วนหนึ่งมาจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเป็นองค์สมานายกของหอพระสมุดสำหรับพระนครหรือที่เรียกว่าหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

การจัดพิมพ์หนังสือที่ผ่านการตรวจสอบของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร สิ่งที่ปรากฏในหนังสือนอกจากตัวบทที่ผ่านการชำระและตรวจสอบก็คือการให้ความรู้หนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าคำนำ คำอธิบาย ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพพระองค์ทรงเป็นผู้ที่ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับภูมิหลัง และความเป็นมาของหนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้น ซึ่งพระนิพนธ์คำนำและอธิบายที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์มีอยู่ในหนังสือหลายประเภท เช่น พุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี นิทาน สุภาษิต วรรณคดี ฯลฯ ประเภทที่ผู้วิจัยสนใจคือพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานในหนังสือประเภทวรรณคดีและเรื่องที่อยู่ในวรรณคดีไทย เพราะจากหลักฐานพระนิพนธ์นี้เป็นข้อมูลให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้ากันต่อมา หรือบางเรื่องพระองค์ก็ทรงอธิบายภูมิหลังและที่มาของวรรณคดีไทยจนกระจ่าง ดังนั้นหนังสือประเภทวรรณคดีไทยในยุคที่หอพระสมุดสำหรับพระนครจัดพิมพ์ขึ้นจะมีพระนิพนธ์คำอธิบายเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ แทรกอยู่ พระนิพนธ์ที่อธิบายเกี่ยวกับวรรณคดี ตำนานเป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นว่าวรรณคดีหรือตำนานมีความเป็นมา มีภูมิหลังหรือมีประวัติที่น่าสนใจ ทำให้ทราบว่าวรรณคดีแต่ละเรื่องมีรายละเอียดเกี่ยวกับตัวบทอย่างไร รวมทั้งแสดงถึงความพยายามในการวางรากฐานการศึกษาและการเขียนประวัติวรรณคดีของชนชั้นสูงระยะเริ่มแรกด้วย

กล่าวได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงวางหลักการศึกษาและวิเคราะห์ภูมิหลังและความเป็นมาของวรรณคดีอย่างเป็นระบบไว้ หากแต่ยังไม่มีผู้วิเคราะห์แนวทางการศึกษาในพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานของพระองค์ เพราะส่วนใหญ่มักจะปรากฏในลักษณะการนำข้อความพระนิพนธ์ไปสนับสนุนความคิดในงานวิจัยหรือนำไปเป็นข้อถกเถียงเพื่อสนับสนุนหรือโต้แย้งพระนิพนธ์ของพระองค์ นอกจากนี้พระนิพนธ์คำนำและตำนานในหนังสือประเภทวรรณคดีและหนังสือที่เกี่ยวกับ

วรรณคดียังมีความน่าสนใจอีกคือความรู้ชุดนี้อาจจะเป็นระยะแรกเริ่มของความพยายามที่จะศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติขึ้นมาภายใต้ระบบความคิดของชนชั้นนำในเวลานั้น การวางรากฐานการวิจารณ์ตลอดจนการศึกษาภูมิหลังและความเป็นมาของวรรณคดีในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นับว่ามีอิทธิพลทางความคิดต่อการวรรณคดีศึกษาในเวลาต่อมา

นอกจากพระนิพนธ์ประเภทคำนำ คำอธิบาย ตำนานจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้มีศรัทธาในการพิมพ์หนังสือมีความรู้สึกพอใจในหนังสือที่จะพิมพ์ขึ้นมาแล้ว จุดมุ่งหมายอีกประการหนึ่งคือมีพระประสงค์ให้หนังสือแต่ละเรื่องที่มีพระองค์ทรงคัดสรรขึ้นมาจัดพิมพ์เป็นตัวแทน “หนังสือดี” ที่ได้รับการรับรองจากหอพระสมุดสำหรับพระนครซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะพิมพ์แต่หนังสือดีและถูกต้องเป็นประการสำคัญ อีกทั้งพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานที่แทรกอยู่ในหนังสือเรื่องต่าง ๆ หรือแยกออกมาเป็นหนังสือเล่มเหล่านี้มีความน่าสนใจน่าศึกษาว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงศึกษาภูมิหลังและความเป็นมาของวรรณคดีและมีวิธีการการศึกษาอย่างไร รวมทั้งพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานเหล่านี้มีคุณค่าต่อวรรณคดีไทยอย่างไรด้วย บทความวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีไทยในลักษณะภูมิหลังและความเป็นมา และเพื่อศึกษาคุณค่าของพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพต่อวรรณคดีไทย

การทบทวนวรรณกรรม

จากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีผู้ที่ให้ความสนใจและศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แบ่งได้ 3 กลุ่ม คือ 1) แนวทางการเขียนประวัติวรรณคดี 2) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ และ 3) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับพระนิพนธ์วรรณคดีไทยในลักษณะประวัติ

1. แนวทางการเขียนประวัติวรรณคดี

จากการสำรวจวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีเจตนา นาควัชระ (2532, หน้า 295-338) ได้ศึกษาและเรียบเรียงเป็นบทความเรื่อง *แนวทางการสร้างประวัติวรรณคดี* โดยกล่าวว่า แนวทางการเขียนประวัติวรรณคดีนอกจากจะพิจารณาจากตัววรรณกรรมแล้ว ยังต้องพิจารณาร่วมไปกับบริบททางวัฒนธรรม นั่นก็คือธรรมชาติของตัวบทวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์จารีตในการแต่งเพื่อเข้าใจถึงภาพรวมของประวัติวรรณคดี

ธานีรัตน์ จิตุหะศรี (2555, หน้า 1-18) ศึกษา *พระราชนิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: ภาพสะท้อนอัจฉริยภาพในฐานะนักวรรณคดี* ผลการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักวรรณคดีที่ให้ความสำคัญต่อการอธิบายความรู้ทางวรรณคดี โดยศึกษาผ่านพระราชนิพนธ์คำนำจากบทพระราชนิพนธ์วรรณคดี จำนวน 15 เรื่อง ในการทรงพระราชนิพนธ์คำนำนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการทรงพระราชนิพนธ์ทรงอธิบายที่มาของเรื่อง วิธีการทรงค้นคว้าความรู้แหล่งอ้างอิง ปัญหาและอุปสรรคในการทรงพระราชนิพนธ์

เสาวณิต จุลวงศ์ (2561, หน้า 245-275) ได้เรียบเรียงบทความเรื่อง *ประวัติศาสตร์นิพนธ์วรรณคดี* เสาวณิต จุลวงศ์กล่าวว่า การเขียนประวัติวรรณคดีไทยประสบกับปัญหาอยู่ 3 ประการ ประการแรก คือ ประวัติวรรณคดีไทยเกิดมาจากประวัติศาสตร์ที่สร้างมาจากหลักฐานทางเอกสารโบราณ ทำให้การศึกษาประวัติของวรรณคดีถูกจำกัดอยู่ในรูปแบบของลายลักษณ์ ประการที่สองการเขียนประวัติวรรณคดีเกิดมาจากการอนุมานบนข้อมูลที่ไม่เพียงพอและข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง โดยเฉพาะข้อมูลทางวรรณคดีที่กำหนดอายุจากตัวบทสมัยที่แต่งผู้แต่ง อีกประการหนึ่งคือเมื่อมีการค้นคว้าได้ความรู้ใหม่ก็ไม่สามารถทดแทนความรู้ที่มีอยู่เดิมได้

นอกจากนี้การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์ไทย พบว่า การศึกษาค้นคว้าใหม่สุดขณะนี้คือ *ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับมูลนิธิสมเด็จพระรัตนราชสุตา* (2565, หน้า 1-23) ในบทที่ 1 ได้กล่าวถึงการเขียนประวัติศาสตร์ไทยว่าองค์ประกอบการเขียนประวัติศาสตร์มี 2 ประการ คือ 1) การเลือกเรื่องมาเป็นข้อมูลในการเขียน และ 2) ความสมบูรณ์ของต้นฉบับที่เป็นข้อมูล ซึ่งข้อสังเกตประการหนึ่งที่น่าสนใจคือได้กล่าวถึงวรรณคดีไทยบางเรื่องแม้มีการตรวจสอบชำระและพิมพ์เผยแพร่ แต่ไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์ เพราะอาจเป็นวรรณคดีต้องห้าม ขณะเดียวกันข้อจำกัดของข้อมูลคือวรรณคดีเรื่องหนึ่งอาจมีหลายสำนวน เมื่อจะเลือกเป็นข้อมูลเพื่อจะเขียนประวัติศาสตร์ก็อาจเลือกฉบับที่ถูกต้องหรือสมบูรณ์ที่สุดได้อย่างมีข้อจำกัด

2. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์

พรชัย คุ่มทวีพร (2529) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง *แบบการอธิบายในพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ: การวิเคราะห์ปรัชญา* ศึกษาถึงวิธีการทรงพระนิพนธ์งานทางประวัติศาสตร์โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากแนวการเขียนประวัติศาสตร์แบบจารีตพงศาวดารมาเป็นภาษาความเรียง และเพิ่มความเป็นนาฏลักษณะ แนวทางการทรงอธิบายประวัติศาสตร์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมุ่งวิเคราะห์หาสาเหตุที่แท้จริงของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงทำให้ต่างจากแนวทางอธิบายประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นมาคือมีการเรียงลำดับตามเหตุการณ์เพียงอย่างเดียว

สายชล สัตยานุรักษ์ (2545) ศึกษา *สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม* งานวิจัยนี้ศึกษาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะที่พระองค์ทรงสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนในจินตนาการและของคนชั้นต่าง ๆ เพื่อให้ทุกกลุ่มทุกชนชาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และเพื่อตอบคำถามด้วยว่าเมืองไทยคือใครในอดีต คืออะไรในปัจจุบัน คนแต่ละชั้นในเมืองไทยคือใคร มีสถานภาพและหน้าที่อย่างไร เมื่อผู้วิจัยนำแนวคิดของสายชล สัตยานุรักษ์มาวิเคราะห์พระนิพนธ์คำนำ พระนิพนธ์คำอธิบายของวรรณคดี พบว่า พระนิพนธ์คำนำ พระนิพนธ์คำอธิบายบางเรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ความสนพระทัยต่อวรรณคดีที่มาจากชาติที่อยู่แวดล้อมสยาม ทรงทำให้วรรณคดีที่มีที่มาจากชาติอื่นเข้ามากลมกลืนกับวรรณคดีของไทยด้วย

3. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับพระนิพนธ์วรรณคดีไทยในลักษณะประวัติ

ตรีศิลป์ บุญขจร (2543, หน้า 298-361) ได้ศึกษาเรื่อง *พัฒนาการวรรณคดีศึกษาในประเทศไทย* โดยกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับแนวทางการสร้างประวัติศาสตร์และการศึกษาวรรณคดีไทยในภาพรวมลักษณะประวัติ แต่ตรีศิลป์ บุญขจร ไม่ได้ศึกษาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่าทรงมีกระบวนการหรือแนวทางการทรงสืบค้นหลักฐาน จนมาทรงพระนิพนธ์ภูมิหลังและความเป็นมาของวรรณคดี โดยผ่านข้อมูลจากพระนิพนธ์ตำนาน พระนิพนธ์คำนำและพระนิพนธ์คำอธิบายที่เกี่ยวกับวรรณคดีอย่างไร

อรพินท์ คำสอน (2562) ได้ศึกษาเรียบเรียงวิทยานิพนธ์เรื่อง *กระบวนการทัศน์และการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์วรรณคดีวิจารณ์ในประเทศไทย* ประเด็นหนึ่งของวิทยานิพนธ์กล่าวถึงหอพระสมุดวชิรญาณมีการรวบรวมและเรียบเรียงวรรณคดีเชิงประวัติ เนื่องมาจากวัฒนธรรมการสร้างหนังสือก่อนหน้านั้นจะมีปัญหาเรื่องผู้แต่ง สมัยที่แต่ง ดังนั้นหอพระสมุดวชิรญาณจึงไม่เพียงจะรวบรวมตัวบทวรรณคดีให้สมบูรณ์เท่านั้น หากแต่ยังสร้างมาตรฐานกลางของตัวบทวรรณคดีด้วย

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมีงานจำนวนไม่มากนักที่ศึกษาพระนิพนธ์เชิงประวัติ และงานเหล่านั้นมักศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์มากกว่าเรื่องราววรรณคดีไทย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณคดีไทยแนวประวัติ เพื่อทราบว่าพระองค์ทรงมีวิธีการศึกษาและรวบรวมหลักฐานข้อมูลวรรณคดีไทยในลักษณะประวัติตลอดจนมีแนวทางในการสืบค้น ค้นคว้าหลักฐานเกี่ยวกับข้อมูลวรรณคดีไทยอย่างไร จึงทรงพระนิพนธ์เป็นบทพระนิพนธ์ค่านำ คำอธิบายและตำนานเป็นหลักฐานศึกษาวรรณคดีไทยในลักษณะประวัติต่อไปได้

วิธีการวิจัย

1. สืบจากรายชื่อพระนิพนธ์ค่านำ คำอธิบายและตำนานเกี่ยวกับวรรณคดีไทยจากรายชื่อ *พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ* ซึ่งจัดพิมพ์ในงานฉลองวันประสูติครบรอบ 100 ปีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2505 และ *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: พระนิพนธ์* หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2512
2. สืบหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจากหอสมุดดำรงราชานุภาพ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และหอสมุดที่สำคัญที่ต่าง ๆ
3. ศึกษาแนวทางในการทรงพระนิพนธ์ภูมิหลังและความเป็นมาของวรรณคดีจากพระนิพนธ์ค่านำ อธิบาย และตำนาน และสังเคราะห์เป็นกลุ่มข้อมูลที่จะนำมาเรียบเรียงผลการวิจัย
4. ศึกษาคุณค่าของพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีต่อการศึกษาวรรณคดีไทย
5. ได้ข้อมูลที่จะใช้ในงานวิจัยนำมาศึกษา วิเคราะห์และเรียบเรียงผลการวิจัยเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

การเขียนค่านำ อธิบาย ตำนานที่เล่าประวัติและความเป็นมาของหนังสือต่าง ๆ หรือที่เรียกว่าการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติ เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่เกิดขึ้นในวงวรรณคดีศึกษาไทยมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลแรกการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติอยู่ในรูปแบบของการศึกษาภูมิหลังทางด้านประวัติและที่มาของวรรณคดี รวมทั้งประวัติผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2543, หน้า 302) การศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติของตัวบทในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอิทธิพลต่อการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติยุคต่อมาคือสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือพระองค์ทรงเป็นนักวรรณคดีศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อประวัติและที่มาของวรรณคดีโดยเฉพาะวรรณคดีสันสกฤต ขณะเดียวกันในยุคนี้ยังมีการวรรณคดีศึกษาที่มีผลงานการค้นคว้าวรรณคดีในลักษณะประวัติและมีคุณูปการต่อวงวรรณคดีไทยอีกพระองค์ นั่นก็คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์ค่านำ อธิบาย ตำนานเกี่ยวกับประวัติและที่มาของวรรณคดี รวมทั้งทรงตรวจสอบและวินิจฉัยเกี่ยวกับปัญหาของตัวบทวรรณคดี กวี สมัยที่แต่งซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดของนักวิชาการวรรณคดีศึกษาในเวลาต่อมา

1. ภูมิหลังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับวงวรรณคดีศึกษา

หัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงภูมิหลังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีบทบาทต่อวงวรรณคดีศึกษาของไทย มี 2 ประเด็น คือ 1) การจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และการจัดพิมพ์หนังสือยุคหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นเหตุแรกที่ทำให้พระองค์ทรงเข้ามามีบทบาทต่อการชำระ

หนังสือและจัดพิมพ์หนังสือซึ่งมุ่งให้หนังสือที่ชำระและตีพิมพ์จากหอพระสมุดวชิรญาณมีความถูกต้องที่สุด และ 2) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับโบราณคดีสโมสร วรรณคดีสโมสร สมาคมวรรณคดี และราชบัณฑิตยสภา การที่พระองค์ทรงมีความสัมพันธ์กับสโมสรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง ประวัติศาสตร์และวรรณคดี

1.1 การจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครและการจัดพิมพ์หนังสือยุคหอพระสมุดวชิรญาณ

การจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเริ่มต้นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการประกาศตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ซึ่งมาจากการรวมเอาหอพระสมุดที่สำคัญถึงสามแห่งรวมเป็นที่เดียวกัน นั่นก็คือหอมนเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามสำหรับเก็บพระไตรปิฎกฉบับหลวง หอพุทธสาส์นสังคหะในวัดเบญจมบพิตรสำหรับเก็บพระไตรปิฎกตลอดจนหนังสือที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและหอวชิรญาณเดิม ผู้ที่ดำรงตำแหน่งเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณคนแรกคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณฯ สืบแทนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติกรมพระสมมตอมรพันธุ์

หอพระสมุดวชิรญาณฯ นอกจากมีหน้าที่รวบรวมหนังสือไว้สำหรับประจำพระนครแล้วยังทำหน้าที่ชำระหนังสือและจัดพิมพ์หนังสือด้วย ความประสงค์ของหอพระสมุดวชิรญาณฯ จึงถูกกำหนดว่า “หนังสือทุก ๆ เรื่องบรรดามีอยู่ในหอพระสมุดฯ เปนฉบับที่ถูกต้องอย่างดีที่สุดที่จะเปนได้ บรรดาหนังสือที่หอพระสมุดฯ จะพิมพ์ให้ปรากฏแก่มหาชน ก็จะต้องฉบับที่ถูกต้อง ฤาที่ดั่งที่สุด” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2459, หน้า 108-109) หลังการพิมพ์หนังสือโดยหอพระสมุดวชิรญาณฯ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบาย ตำนานประกอบหนังสือที่พิมพ์ ทั้งนี้พระดำริของพระองค์ทรงตั้งพระทัยจะให้ผู้รับหนังสือไปพิมพ์มีศรัทธาที่จะรับไปพิมพ์ จึงทรงแสดงเหตุผลว่าเรื่องที่นำไปตีพิมพ์มีประโยชน์อย่างไร โดยทรงชี้แจงเกี่ยวกับประโยชน์ของหนังสือเล่มนั้น และเมื่อผู้รับได้รับคำอธิบายที่ถูกต้อง เข้าใจถึงสาระสำคัญของเรื่องจนมีศรัทธารับเรื่องไปพิมพ์

1.2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับโบราณคดีสโมสร วรรณคดีสโมสร ราชบัณฑิตยสภาและสมาคมวรรณคดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีส่วนสำคัญในโบราณคดีสโมสร ในฐานะที่พระองค์ทรงร่วมเป็นหนึ่งในสมาชิกและเป็นกำลังสำคัญในการสืบสานพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมาชิกในโบราณคดีสโมสรส่วนใหญ่เป็นผู้ที่สนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนมีความรู้ทางประวัติศาสตร์แบบตะวันตก หน้าที่ของสมาชิกคือจะต้องช่วยกันรวบรวมค้นคว้า เรียบเรียงเรื่องทางประวัติศาสตร์เพื่อพิมพ์เผยแพร่ ทั้งนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสนพระทัยในวิชาศิลปะและวรรณคดี ขณะเดียวกันก็ทรงมองว่าความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีต้องอาศัยความรู้เรื่องศิลปะและวรรณคดีเข้ามาสองทางให้เก้กัน (พระยาอนุমানราชธน, 2506, หน้า 26) การตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะและวรรณคดีในพระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทำให้พระนิพนธ์คำนำ คำอธิบาย ตำนาน มีคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะและวรรณคดี

หลังการยุติบทบาทของโบราณคดีสโมสร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้นโดยประกาศลงในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 เพื่อดำเนินตามพระราชปณิธานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี (รีโนทัย สัจพันธุ์, 2558, หน้า 33) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทในวรรณคดีสโมสรในฐานะอุปนายก ทรงมีส่วนผลักดันทำให้เกิดการยกย่องวรรณคดีที่มีลักษณะของหนังสือดีและแต่งดี รวมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้ส่งหนังสือมาให้คณะกรรมการวรรณคดีสโมสรพิจารณาและตัดสินยกย่อง โดยจะมีการมอบประกาศนียบัตรและเหรียญชिरญาณ อันเป็นเหรียญที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาไว้เพื่อสำหรับให้ผู้ที่แต่งหนังสือดีควรเป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น ในระหว่างนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงดำรงตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณอีกตำแหน่งหนึ่ง จึงน่าจะทรงใช้ความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์บอกเล่า โบราณคดี ศิลปะและวรรณคดีในระหว่างที่ทรงรับตำแหน่งนายกสภาหอพระสมุดวชิรญาณเข้ามาเสริมในหน้าที่การเป็นอุปนายกวรรณคดีสโมสรด้วย

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต วรรณคดีสโมสรก็ได้ยุติบทบาทลง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นมาแทนวรรณคดีสโมสร ผู้ที่มาดำรงตำแหน่งนายกสภาราชบัณฑิตยสถานคนแรกคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จนถึง พ.ศ. 2474 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้มีการเชิญบุคคลเพื่อมาปรึกษาเกี่ยวกับการจัดตั้งสมาคมวรรณคดี ณ ราชบัณฑิตยสถาน เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2474 โดยทรงปรึกษาเกี่ยวกับการหาแนวทางที่จะทำนุบำรุงเรื่องการแต่งหนังสือการประชุมในครั้งนั้นจึงก่อให้เกิดการจัดตั้งหน่วยงานที่จะมุ่งดูแลเรื่องภาษาและการแต่งหนังสือที่มีลักษณะคล้ายกับวรรณคดีสโมสร เรียกว่าสมาคมวรรณคดี การจัดประชุมจะจัดขึ้นเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อพิจารณาเรื่องกิจธุระของสโมสร วินิจฉัยปัญหาวรรณคดีและแสดงปาฐกถาในวรรณคดี โดยใช้ห้องในหอพระสมุดวชิราวุธเป็นที่ประชุม สโมสร สมาคมวรรณคดีมีการประชุมเพียง 5 ครั้ง ครั้งสุดท้ายคือในวันเสาร์ที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2475 ก็ยุติบทบาทของสมาคมวรรณคดีลงเพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงทำให้กิจกรรมทางปัญญาทุกอย่างต่างหยุดชะงักไป

2. ประเภทพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่เกี่ยวกับวรรณคดีไทย

จากการศึกษาพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทย ผู้วิจัยพบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีวิธีการเผยแพร่การศึกษาค้นคว้าส่วนพระองค์เกี่ยวกับพระนิพนธ์วรรณคดีไทยลักษณะต่าง ๆ เช่น ทรงพระนิพนธ์เป็นคำนำและคำอธิบายของหนังสือ นอกจากนี้ถ้าพระองค์ทรงเห็นว่าเรื่องราวที่ทรงอธิบายมีความยาวก็ทรงพระนิพนธ์ขยายเนื้อหาอธิบายอย่างละเอียดในรูปแบบของตำนาน รายละเอียดมีดังนี้

2.1 พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบาย

2.1.1 พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายวรรณคดีไทยในหนังสือหมวดวรรณคดี

พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายในข้อมูลกลุ่มนี้จะเป็นคำนำและคำอธิบายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เฉพาะความเป็นมาหรือรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยเรื่องนั้น ๆ ถ้าเป็นพระนิพนธ์คำนำ ลักษณะการทรงพระนิพนธ์จะมีขนาดไม่ยาว มีโครงสร้างกล่าวถึงภูมิหลังการพิมพ์ ความเป็นมาของหนังสือ รายละเอียดของหนังสือในลักษณะประวัติและความสำคัญ

ถ้าเป็นคำอธิบายจะมีลักษณะของบทพระนิพนธ์ที่มีขนาดยาวกว่าให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังและความเป็นมาที่ละเอียดกว่าคำนำ ทั้งนี้พระนิพนธ์คำนำและอธิบายมีทั้งสิ้น 137 เรื่อง ตัวอย่างเช่น พระนิพนธ์คำนำคำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา พระนิพนธ์คำนำบทละครเรื่องไกรทองแลมณีนีไฉไล ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พระนิพนธ์คำอธิบายบทละครเรื่องระเด่นลันได ในประชุมบทกลอนของพระมหามนตรี (ทรัพย์) พระนิพนธ์คำอธิบาย บุญโผวาทคำฉันท์ เป็นต้น

2.1.2 พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายวรรณคดีไทยในหนังสือหมวดอื่น

พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายในข้อมูลกลุ่มนี้จะเป็นคำนำและคำอธิบายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ความเป็นมาหรือรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยโดยปรากฏอยู่ในหนังสือหมวดอื่นที่ไม่ใช่หมวดวรรณคดี ตามเกณฑ์การจัดที่หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้จัดไว้ในหนังสือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ: พระนิพนธ์ ซึ่งมีทั้งพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี นิทาน จารึกที่มีความสำคัญบางเรื่องต่อการศึกษาวรรณคดีไทย ในลักษณะประวัติ มี 16 เรื่อง ตัวอย่างเช่น พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายในหนังสือพระพุทธรูปศาสนา ได้แก่ พระนิพนธ์คำนำมหาชาติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 พระนิพนธ์คำอธิบายเทศนาเรื่องนิทานมิกาทูระ พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายในหนังสือขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ พระนิพนธ์คำนำเรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระนิพนธ์คำอธิบายพิธีทวาทศมาสของเก่า และพระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายในหนังสือนิทาน ได้แก่ พระนิพนธ์คำอธิบายนิทานอิหร่านราชธรรม (หรือที่เรียกว่าสิบสองเหลื่อม) ฉบับความครั้งกรุงศรีอยุธยา พระนิพนธ์คำนำและคำอธิบายในหนังสือจารึก ได้แก่ พระนิพนธ์คำนำประชุมจารึกสยาม พระนิพนธ์คำอธิบายประชุมจารึกสยาม (อธิบายว่าด้วยศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัย)

2.2 พระนิพนธ์ตำนานที่สัมพันธ์กับวรรณคดีไทย

ตำนานหมายถึงเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่มีประวัติความเป็นมาอาจจะเป็นเรื่องก่อนประวัติศาสตร์หรือสมัยประวัติศาสตร์ ระยะแรกตำนานน่าจะมีสถานะการเป็นจารีตของการบอกเล่าที่ไม่สามารถกำหนดเงื่อนไขทางเวลาได้ (ธิดา สารยา, 2539, หน้า 72) มีลักษณะของจารีตการบอกเล่าอาจจะเป็นการเล่าผ่านทางมุขปาฐะสืบทอดกันมา ก่อนจะมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง ส่วนคำว่าตำนานในความหมายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพน่าจะหมายถึงงานเขียนที่ให้ความรู้หรือศัพท์ทางวรรณกรรมปัจจุบันใช้ว่า “สารคดี” โดยพระองค์จะทรงค้นคว้าจากข้อมูลจากหลักฐานปฐมภูมิและทุติยภูมิมาประกอบบทพระนิพนธ์ โดยเฉพาะถ้าเป็นเรื่องทางวรรณคดี จะเป็นการบันทึกและอธิบายประวัติของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ และทรงแทรกเกร็ดความรู้ประกอบในการทรงอธิบาย (กรมศิลปากร, 2512, หน้า 31) มีอยู่ 12 เรื่อง ตัวอย่างเช่น พระนิพนธ์ตำนานเสภา พระนิพนธ์ตำนานพระราชนิพนธ์บทละครนอก พระนิพนธ์ตำนานหนังสือมหาชาติ เป็นต้น

3. พระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานทางวรรณคดีไทย: ลักษณะของพระนิพนธ์และ แนวทางการสืบค้นหลักฐานเพื่อทรงพระนิพนธ์

งานเขียนเชิงลักษณะประวัติและประวัติศาสตร์เป็นที่นิยมในหมู่ปัญญาชนชนชั้นนำมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2565, หน้า 69) กล่าวถึงแนวทางการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องประวัติและประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงศึกษาเรื่องทางประวัติและประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเมืองโบราณ จนมาถึงเรื่องของพระเจดีย์และพระพุทธรูปที่เห็นอย่างมีหลักฐานและเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการ

สมัยต่อมาก็มีความคิดสอดคล้องเช่นกัน ดังที่มีผู้ศึกษาว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำให้ความสำคัญต่อหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยชนชั้นนำเลือกที่จะไปสืบค้นหลักฐานจากการเดินทางไปโบราณสถานเพื่อมาสนับสนุนต่อข้อเท็จจริงที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อีกด้วย (นพปฎล กิจไพบูลทวี, 2564, หน้า 4)

3.1 การศึกษาประวัติ(ศาสตร์)และการศึกษาวรรณคดีไทยในลักษณะประวัติจากทัศนชนชั้นนำ

การศึกษา “ประวัติ” โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ชนชั้น นำตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาต่างก็ให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ อันเกิดมาจากการแสวงหาความรู้ทั้งภายในและภายนอกของประเทศสยาม กระบวนการแสวงหาความรู้นี้ ล้วนแล้วมาจากการอ่าน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางตะวันตกที่เข้ามาพร้อมกับแบบแผนความรู้ของตะวันตก ความคิดเกี่ยวกับเรื่องการอ่านจึงผูกโยงกับวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหนังสือไปด้วย กล่าวคือในสังคมไทยสมัยก่อนวิชาความรู้ในส่วนใหญ่มักจะได้รับจากการฝึกและสอนตามระบบจารีตจากพระสงฆ์หรือจากครูผู้ใหญ่ โดยผ่านการฝากตัวเป็นศิษย์ วิชาความรู้ที่ได้รับจึงมักจะมาจากการท่องจำมากกว่าการอ่านเพื่อให้รู้และเข้าใจ แต่เมื่อแบบแผนการศึกษาตะวันตกเข้ามาทำให้ระบบการแสวงหาความรู้จากการอ่านเข้ามา มีการเผยแพร่สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ขึ้น เช่น หนังสือขรรค์ชัย หนังสือนิพนธ์พิเศษ รวมไปถึงสิ่งพิมพ์อื่น ๆ ในเวลานั้น ส่วนรสนิยมการอ่านนั้นชนชั้นนำจะอ่านในสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งแตกต่างจากชาวบ้านที่สนใจแต่เรื่องนิทานนิยายปรัมปราหรือแนวเรื่องแบบจักร ๆ วงศ์ ๆ (ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552, หน้า 77-79) ขณะเดียวกันสิ่งพิมพ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นก็เป็นที่ให้กับชนชั้นนำได้ถ่ายทอดความรู้จากการอ่านด้วย ดังนั้นสังคมไทยยุคเปลี่ยนผ่านความรู้จากตะวันออกมาสู่ตะวันตกตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จะมีชนชั้นนำที่แสวงหาความรู้ตามลักษณะแบบอย่างตะวันตก นั่นก็คือศึกษาค้นคว้าหาความรู้และข้อเท็จจริงและนำเสนอความรู้ผ่านงานประพันธ์ โดยมีพื้นที่สิ่งพิมพ์เป็นแหล่งเผยแพร่วิทยาการความรู้

3.1.1 กิจกรรมทางปัญญาของชนชั้นนำกับการศึกษาเรื่องของสยาม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ทรงสนพระทัยในการศึกษาเรื่องของ “ประวัติ” ดังจะเห็นได้ว่าทรงพระนิพนธ์งานทางประวัติศาสตร์อยู่หลายเรื่อง พระนิพนธ์งานทางประวัติศาสตร์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องของ “ชาติ” หรือ “สยาม” เพื่อยืนยันว่าถ้า “ชาติ” หรือ “สยาม” มีประวัติมาอย่างยาวนาน วรรณคดีไทยก็มีความเป็นมา รวมไปถึงมีประวัติมาอย่างยาวนานเช่นกัน ได้แก่ ปาฐกถาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงแสดง เช่น แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ลักษณะการปกครองของประเทศสยามแต่โบราณ ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ เป็นต้น การศึกษาเรื่องของ “ชาติ” ในกระแสพระดำริสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีความน่าสนใจ เนื่องจากความหมายของ “ชาติ” ของพระองค์มีความแตกต่างจากชนชั้นนำในขณะนั้นโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้คำว่า “ชาติไทย” “เมืองไทย” “บ้านเมือง” และ “ประเทศสยาม” ในพระนิพนธ์ ซึ่งคำว่า “ชาติ” ทรงแยกออกมาจากคำว่า “ไทย” ทั้งนี้พระองค์ทรงมีพระดำริว่าเพื่อไม่ให้มีผลกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกของกลุ่มชนชาติอื่น อีกทั้งไม่ทรงสร้างจินตนาการของชาติไทยที่หมายถึงคนไทยและภาษาไทย ส่วนกลุ่มชนชาติอื่นคือ “คนอื่น” ตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545, หน้า 44-46, 54) ดังนั้นความหมายของ “ชาติ” ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงไม่ทรงเน้นถึงความเป็นชุมชนจินตนาการตามพระบาทสมเด็จพระ

พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือที่จำกัดตามนิยามคือ “เป็นชาติของคนทีพูดภาษาไทยและสืบเชื้อสายจากคนไทย” เท่านั้น (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545, หน้า 37)

พระนิพนธ์ทั้งสามเรื่อง นับตั้งแต่ แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ และ ปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ เกิดขึ้นในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีบทบาทในการชำระและตรวจสอบวรรณคดีรวมไปถึงการที่มีผู้มาขอให้หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเลือกสรรหนังสือจัดพิมพ์ในงานมงคลและอวมงคล และพระองค์ก็ทรงมีบทบาทในการทรงพระนิพนธ์คานา อธิบายแทรกไว้ในหนังสือที่มีผู้มาขอให้หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเลือกเพื่อจัดพิมพ์ซึ่งมีลักษณะคล้ายบทแนะนำหนังสือไปด้วย อย่างไรก็ตามพระนิพนธ์คานา อธิบายและตำนานที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ให้แก่หนังสือที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจัดพิมพ์ขึ้นนั้นมียาก่อนพระนิพนธ์ปาฐกถาทั้งสามเรื่อง หากแต่โครงสร้างการศึกษา “ประวัติ” โดยเฉพาะกระแสเรื่องประวัติความเป็นมาของ “ชาติ” ที่มีความหลากหลายของชนชาติและมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ดังเนื้อหาในพระนิพนธ์ปาฐกถานั้นน่าจะมีรากฐานมาตั้งแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริโปรดให้จัดตั้งโบราณคดีสโมสรในครั้งนั้นแล้ว จึงก่อให้เกิดแรงจูงใจให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสนพระทัยที่จะศึกษาว่า “ชาติ” โดยเฉพาะสยามมีประวัติและพัฒนาการมาอย่างยาวนานอย่างไรด้วย

ดังนั้นการศึกษาเรื่อง “ชาติ” มีประวัติพัฒนาการมาอย่างยาวนานอย่างไร ย่อมหมายรวมถึงวัฒนธรรม ประเพณี วรรณคดีและอื่น ๆ ก็ต้องมีประวัติและภูมิหลังด้วยเช่นกัน และเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีส่วนสนับสนุนให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ประวัติของเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะวรรณคดี เป็นเพราะการให้ความสำคัญจากการจัดรูปแบบความรู้ที่มาจากตะวันตกซึ่งได้กล่าวว่าชาติใดที่มีความรู้ทางด้านวรรณคดี ชาตินั้นถือว่าเป็นชาติที่มีความศิวิไลซ์ (ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552, หน้า 65) อาจจะเป็นวิธีการหนึ่งที่สยามใช้เป็นเครื่องมือป้องกันการล่าอาณานิคมจากตะวันตกที่มองว่าสยามป่าเถื่อนไร้ความศิวิไลซ์ด้วยก็ได้ ดังนั้นการที่ “ชาติ” โดยเฉพาะสยามนอกจากมีประวัติและความเป็นมาที่ยาวนานแล้ว อีกด้านหนึ่งของความศิวิไลซ์ที่สะท้อนออกมาก็คือการสืบสาวไปถึงวรรณคดีที่เป็นวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์หรือเป็นมรดกของชาตินั้นก็มีประวัติไม่แตกต่างจากประวัติของ “ชาติ” และสืบทอดมาอย่างยาวนานด้วยเช่นกัน

3.1.2 การศึกษาวรรณคดีไทยในลักษณะประวัติของชนชั้นนำ: การนิยามว่าวรรณคดีมีประวัติและภูมิหลัง

ชนชั้นนำที่มีบทบาทต่อการศึกษาและค้นคว้าวรรณคดีในยุคที่มีการให้ความสำคัญต่อการศึกษารื่องประวัติ โดยเฉพาะการศึกษาคำเป็นมาและภูมิหลังของวรรณคดีไทยก่อนจะมาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในระยะแรกคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยตรีศิลป์ บุญขจร (2543, หน้า 302) ได้ศึกษาและกล่าวว่า การศึกษาวรรณคดีไทยในลักษณะประวัติระยะแรกเป็นไปในรูปแบบของการวินิจฉัยและการวิจารณ์ ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติเชิงการค้นคว้าสันสกฤตศึกษาหรือการทวิทยา นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่า ยังมีชนชั้นนำทั้งเจ้านายและบุคคลท่านอื่นที่ได้ทรงพระนิพนธ์และเขียนคานา อธิบายหนังสือที่จัดพิมพ์เช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ต่อมาคือพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พระยาอนุนามราชชน พระสารประเสริฐ เป็นต้น

ผลงานพระนิพนธ์และงานเขียนเกี่ยวกับคำนำ อธิบายหนังสือที่จัดพิมพ์ดังรายพระนาม และรายนามของบุคคลสำคัญข้างต้น เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับราชบัณฑิตยสภา กล่าวได้ว่าทรงมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีโดยตรง เพราะทรงมีตำแหน่งเป็นอุปนายกแผนกวรรณคดี ต่อมาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทรงเป็นสภานายกแห่งราชบัณฑิตยสภาแทนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ก็ทรงดำเนินการปฏิบัติราชการทุกแผนกของราชบัณฑิตยสภาตามรูปแบบที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สภานายกพระองค์ก่อนทรงวางไว้ (พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2491, หน้า 54, 62, 66) ในด้านที่ทรงพระนิพนธ์คำนำนั้นทรงพระนิพนธ์คำนำสำหรับผู้ที่มาขอหนังสือที่ผ่านการรับรอง และมีมาตรฐานจากหอพระสมุดไปจัดพิมพ์ อีกทั้งยังทรงชำระวรรณคดีในอีกหน้าที่หนึ่งด้วย ส่วนพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ต่อมาคือพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ก็เป็นผู้เขียนคำนำอีกพระองค์ที่ทรงพระนิพนธ์คำนำให้แก่หนังสือหลายเรื่อง เช่น ทรงศึกษาค้นคว้าแสดงถึงภูมิหลังและที่มาของบทพระราชนิพนธ์ *ลิลิตนิทราชาคริต* ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระนิพนธ์คำนำเรื่อง *ดาหลังวิจารณ์เรื่องนิทานปันทียหรืออิเหนา* และ *เรื่องพระราม*

พระยาอนุমানราชชนหรือเสฐียรโกเศศก็เป็นบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทในการเขียนคำนำ คำอธิบายหนังสือมาตั้งแต่รับราชการที่กรมศิลปากร การเขียนคำนำของพระยาอนุমানราชชนเกิดขึ้น เมื่อครั้งมีผู้มาขอพิมพ์ *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* ท่านได้เขียนคำนำลงในหนังสือเรื่องดังกล่าวเพียงแต่ไม่ได้ลงชื่อผู้เขียนคำนำ (พระยาอนุমানราชชน, 2531, หน้า 146) ทั้งนี้คำนำที่พระยาอนุमानราชชนได้เขียนแนะนำหนังสือหรืออธิบายให้ความรู้เกี่ยวกับหนังสือตลอดจนความรู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรื่องนั้น ๆ ได้แก่ *หนังสือเรื่องท้าวฮุ่งหรือเจือง พระบรมราชาชาตและโคลงสุภาษิตมูลบทบรรพกิจพระมัลลคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร* นอกจากพระยาอนุमानราชชนแล้วพระสารประเสริฐหรือนาคะประทีปก็มีผลงานการเขียนคำนำหนังสือเช่นกันแม้จะมีปริมาณน้อยกว่าพระยาอนุमानราชชน แต่ก็นับว่ามีความน่าสนใจ เช่น การเขียนคำนำให้หนังสือเรื่อง *พระรามชาดก (ถอดความบรรยายจากหนังสือเทศน์)* เมื่อ พ.ศ. 2476 เป็นต้น

การศึกษาวรรณคดีไทยในลักษณะประวัติของชนชั้นนำจนถึงปัญญาชนบางท่านที่ผู้วิจัยกล่าวมานี้เป็นการศึกษาวรรณคดีในอีกรูปแบบหนึ่งของชนชั้นนำและปัญญาชนหลังได้รับอิทธิพลตะวันตก ชนชั้นนำเริ่มมองว่ากิจกรรมทางปัญญาอย่างหนึ่งคือการมองสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวทั้งจากบริบททางสังคม วรรณคดี ประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่พิสูจน์ มีหลักฐานตลอดจนมีความน่าเชื่อถือ เหล่านี้แสดงถึงการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชนชั้นนำที่เริ่มรับและเรียนรู้วัฒนธรรมความแปลกใหม่โดยเฉพาะความรู้ตะวันตก ดังนั้นความสนใจของชนชั้นนำที่เรียนรู้แบบแผนวิทยาการตะวันตกอย่างจริงจังก็คือการค้นคว้าข้อมูลรวมทั้งสามารถอธิบายประวัติของสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล การพิสูจน์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์คือมีหลักฐานและข้อมูลมาสนับสนุนการศึกษาเรื่องราวที่มีมาแต่ก่อนตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา โดยเฉพาะการศึกษาวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เริ่มศึกษาด้วยแบบแผนทางตะวันตก นั่นก็คือการหาหลักฐานเข้ามาช่วยวิเคราะห์ การพิสูจน์ด้วยข้อเท็จจริง การค้นคว้าถึงภูมิหลังและประวัติเพื่อให้เข้าใจการเกิดขึ้นของตัวบท และเพื่อสนับสนุนให้ตะวันตกตระหนักว่าสยามก็มีประวัติมาอย่างยาวนาน เช่นเดียวกับวรรณคดีของสยามก็มีประวัติภูมิหลังมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังมีคุณค่าต่อวรรณคดีไทยด้านการอธิบายภูมิหลังหรือความเป็นมาของวรรณคดีไทยแต่ละเรื่องมีหลักฐาน มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย

3.2 ลักษณะของพระนิพนธ์และวิธีการศึกษาวรรณคดีแนวประวัติในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสนพระทัยที่ศึกษาเรื่องประวัติและประวัติศาสตร์รวมถึงประวัติวรรณคดีด้วย การให้ความรู้เกี่ยวกับหนังสือที่มีผู้รับไปพิมพ์หรือสร้างความน่าสนใจ ความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับผู้นำหนังสือไปพิมพ์นั้น พระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้แนวทางการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติเพื่อมีผู้ที่มาศึกษาต่อจากพระองค์ เพราะข้อมูลที่พระองค์ทรงนำเสนออาจจะมีข้อมูลใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่ในสิ่งที่พระองค์ทรงนำเสนอไว้ก่อนหน้านี้ก็ได้ ดังนั้นพระนิพนธ์คำนำ พระนิพนธ์คำอธิบาย ตลอดจนพระนิพนธ์ตำนานที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์จึงยังมีคุณค่ามาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเพราะมีพระดำริให้มีผู้มาศึกษาค้นคว้าต่อจากพระองค์ ดังนั้นสมมติฐาน ตลอดจนข้อสันนิษฐาน หรือแม้แต่คำตอบที่พระองค์ทรงวางไว้ในเบื้องต้น จึงยังท้าทายนักวรรณคดีศึกษาของไทยปัจจุบันอยู่อย่างเสมอมา

3.2.1 ที่มาและรูปแบบของการทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนาน

พระนิพนธ์คำนำจัดว่าเป็นพระนิพนธ์ที่พบมากที่สุด อีกทั้งขนาดของความสั้นยาวของพระนิพนธ์คำนำจะไม่เท่ากัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะมาจาก 1) หนังสือที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเลืกรวบรวมมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกัน จึงทำให้พระองค์ทรงพระนิพนธ์ให้ความรู้เกี่ยวกับหนังสือแตกต่างกันไปด้วย 2) พระนิพนธ์คำนำเป็นเพียงแนะนำเรื่อง จากนั้นพระองค์ทรงขยายในพระนิพนธ์คำอธิบายที่เกี่ยวกับรายละเอียดของวรรณคดี และ 3) ความสนทนาระหว่างผู้ประสงค์ขอพิมพ์และผู้ถวายขมกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พระนิพนธ์คำนำจะมีรูปแบบและโครงสร้างคือเริ่มต้นเป็นรายละเอียดของผู้ที่มาขอให้ทางหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเลือกหนังสือเพื่อจัดพิมพ์ ส่วนใหญ่มักเป็นขุนนางข้าราชการ บุคคลรู้จักหรือใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เช่น พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะมาขอให้คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครสรรหาหนังสือที่จะตีพิมพ์ในงานกุศลหรืองานอวมงคลโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงเป็นกรรมการคัดเลือกเรื่องที่พิมพ์ให้ในการทรงเลือกหนังสือให้สอดคล้องกับผู้ประสงค์ขอพิมพ์นั้น ส่วนใหญ่ผู้ประสงค์ขอพิมพ์อาจจะมีหนังสือที่ต้องการหรือยังไม่มีหนังสือที่ต้องการ พระองค์ก็จะทรงพิจารณาจากความสอดคล้องของผู้ประสงค์ขอพิมพ์กับหนังสือที่ผู้ประสงค์ขอพิมพ์เลือกมา ถ้าทรงไม่เห็นด้วยก็จะทรงแนะนำให้พิมพ์เรื่องอื่นไปแทน หรือถ้าผู้ประสงค์ขอพิมพ์ไม่ทราบว่าเลือกหนังสือเรื่องอะไรจัดพิมพ์ ขอให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณแนะนำก็จะทรงพิจารณาว่าผู้ประสงค์ขอพิมพ์รวมทั้งผู้ถวายขมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับหนังสือเรื่องใด ๆ กวักคนใด ๆ ก็จะทรงแนะนำหนังสือเรื่องนั้น ๆ ที่สอดคล้องกับภูมิหลังหรือที่มาของผู้ประสงค์ขอพิมพ์ผู้ถวายขม นอกจากนี้พระองค์จะทรงพิจารณาว่าหนังสือเล่มใดยังไม่สามารถจัดหาผู้มาขอพิมพ์ได้ เมื่อมีผู้ประสงค์มาขอพิมพ์ก็จะทรงวินิจฉัยว่าควรเหมาะสมแก่ผู้ที่ประสงค์จะนำไปพิมพ์ด้วยหรือไม่ เมื่อทรงเห็นว่าเหมาะสมก็อาจทรงให้เหตุผลในการควรจัดพิมพ์หนังสือเล่มนั้นแก่ผู้ประสงค์ขอพิมพ์ ตัวอย่างเช่น

“ข้าพเจ้าเป็นผู้เลือก คิดเห็นว่าถ้าพิมพ์พระนิพนธ์กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
แจกในงานศพจอมมารดาปรักจะเปนการสมควรยิ่งกว่าหนังสืออื่น”

“แสดงความประสงค์จะใคร่ได้เรื่องหนังสือเกี่ยวกับเรื่องญวน ด้วยพระยาสุรินทร
ภักดีเป็นเชื้อญวน ข้าพเจ้าจึงเลือกนิราศตั้งเกียไ้ให้นางสาวลำนำนี้พิมพ์ตามประสงค์”

สำหรับพระนิพนธ์คำอธิบาย รูปแบบและโครงสร้างของพระนิพนธ์จะเริ่มด้วยการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าถึงลักษณะของหนังสือตลอดจนที่มาหรือประวัติที่จะจัดพิมพ์ในลักษณะที่คล้ายกับการแนะนำหนังสือ ทำให้ผู้อ่านได้รับสารความรู้จากพระนิพนธ์คำอธิบายก่อนจะไปอ่านหนังสือเล่มนั้น โดยความยาวของพระนิพนธ์คำอธิบายมีขนาดสั้นและยาวไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับลักษณะของหนังสือเรื่องที่จะตีพิมพ์ กล่าวคือถ้าเป็นหนังสือที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ พระองค์ก็จะทรงอธิบายให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เพิ่มเติมด้วย แต่ถ้าเป็นหนังสือในลักษณะพรรณนาเชิงอารมณ์หรือหนังสือนิทานนิยายก็จะทรงให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังที่สัมพันธ์กับหนังสือนั้นโดยจะทรงนำความรู้เสริมเข้ามาประกอบการอธิบายเพื่อให้มีความน่าสนใจ

ในการทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย จุดประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของหนังสือที่พิมพ์ แม้ว่าพระนิพนธ์คำอธิบายจะมีความคล้ายคลึงกับพระนิพนธ์คำนำในด้านที่ทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของหนังสือเช่นกัน แต่สำหรับโครงสร้างของพระนิพนธ์คำอธิบาย จะทรงละเอียดเกี่ยวกับการทรงพิจารณาเลือกเรื่องตามความเหมาะสม หรือสอดคล้องกับผู้ประสงค์ขอมิพิมพ์ ผู้ขายขนมและผู้รับหนังสือในตอนต้น แต่จะทรงกล่าวถึงลักษณะสำคัญหรือลักษณะเด่นของหนังสือสั้น ลักษณะการทรงอธิบายจะมีขนาดยาวกว่าพระนิพนธ์คำนำ หรือถ้ามีผู้ประสงค์มาขอพิมพ์หนังสือหากเป็นงานกุศล พระองค์จะทรงนำรายละเอียดของผู้ประสงค์ขอมิพิมพ์มากล่าวภายหลังแทนด้วย จากการศึกษาข้อมูลพระนิพนธ์คำอธิบาย ผู้วิจัยพบว่าพระนิพนธ์คำอธิบายที่มีลักษณะเด่นมากที่สุดคือพระนิพนธ์คำอธิบายที่ทรงให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ประกอบหนังสือประเภทวรรณคดีเพื่อไว้ใช้เป็นข้อมูลหรือเป็นหลักฐานในการสอบทานประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะทรงวางแบบแผนการอธิบายโดยมีการเรียงลำดับการทรงอธิบายถึงที่มาที่ไปก่อน จากนั้นจึงทรงอธิบายตามลำดับเนื้อหาจนไปสู่ลักษณะเด่นของหนังสือเรื่องนั้น ๆ การที่ทรงวางรูปแบบวิธีการอธิบายนี้พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะให้พระนิพนธ์คำอธิบายนำเสนอลักษณะเด่นของหนังสือตลอดจนลักษณะเด่นของกวี เพื่อให้หนังสือและกวีมีความน่าสนใจและมีความโดดเด่นด้วย

ด้านพระนิพนธ์ตำนาน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ตำนานในความหมายการสร้างองค์ความรู้จากเก่าไปสู่นิใหม่ โดยเฉพาะความรู้ที่มาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์บอกเล่า และในความหมายของความเป็นชาติตามพระประสงค์ที่ต้องการให้ตะวันตกและสังคมไทยรับรู้ว่ายามีประวัติและพัฒนาการมาอย่างยาวนาน รูปแบบพระนิพนธ์ตำนานในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สามารถแบ่งได้ 2 ประเภท คือ พระนิพนธ์ตำนานขนาดสั้นและพระนิพนธ์ตำนานขนาดยาว ซึ่งพระนิพนธ์ตำนานขนาดสั้นนั้นส่วนใหญ่จะเป็นพระนิพนธ์ที่ให้ความรู้เพื่อเสริมหนังสือเรื่องที่จัดพิมพ์ขึ้น ถ้าเป็นพระนิพนธ์ตำนานขนาดยาวจะเป็นการอธิบายให้ความรู้เช่นกันแต่จะเป็นการขยายความรู้ให้มีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็รวบรวมองค์ความรู้ที่มีเนื้อหามากขึ้นกว่าตำนานที่มีขนาดสั้น ดังเช่นตำนานเรื่องลครอิเหนา ตำนานหนังสือสามก๊ก เป็นต้น

3.2.2 วิธีการทรงสืบค้นหลักฐานเพื่อทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีวิธีการสืบค้นหลักฐานในการทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานอยู่ 2 วิธีการหลัก คือ 1) ทรงตั้งประเด็นของหนังสือหรือปัญหาที่ทรงศึกษาเพื่อสร้างความน่าสนใจให้กับหนังสือและผู้แต่ง และ 2) ทรงวางแนวทางการสืบค้นหลักฐานเพื่อเป็นแบบแผนแก่นักวิชาการสมัยหลัง วิธีการแรกนั้นเมื่อพระองค์ทรงวางแบบแผนในการทรงพระนิพนธ์

ทรงมีการจำแนกชัดเจนว่าพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานนั้นต้องมีรูปแบบลักษณะและพระประสงค์เพื่อสิ่งใด จึงทรงพระนิพนธ์ในรูปแบบดังกล่าว จากนั้นในการทรงพระนิพนธ์ก็จะทรงให้ข้อมูลในฐานะคำอธิบาย ประวัติและความเป็นมาของหนังสือ โดยอธิบายจากหลักฐานที่เป็นประจักษ์ทั้งจากเอกสาร บุคคล ประวัติศาสตร์ บอกเล่า บางครั้งพระองค์ทรงตรวจสอบและชำระวรรณคดี อาจจะทรงเห็นถึงปัญหาบางประการเกี่ยวกับการตรวจสอบและชำระ ก็ทรงพระนิพนธ์คำนำหรือคำอธิบายในลักษณะให้ผู้อ่านเห็นถึงความถูกต้องของการชำระ วิธีการทรงพระนิพนธ์จะทรงแสดงข้อความที่เป็นปัญหามาก่อนว่าคืออะไร และทรงอธิบายคำตอบหลังจากที่ทรงตรวจสอบแล้ว ได้คำตอบคลี่คลายอย่างไรด้วย นอกจากจะทรงเห็นปัญหาที่มาจากการตรวจชำระวรรณคดีแล้ว จึงทรงตั้งประเด็นหาคำตอบเพื่อให้คลี่คลาย อีกด้านหนึ่งการตรวจสอบและชำระวรรณคดีของพระองค์ยังก่อให้เกิดคุณูปการคือทรงพระนิพนธ์บอกเล่าถึงความรู้ที่ได้จากการทรงตรวจสอบชำระด้วย จึงเป็นความรู้ใหม่ที่ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้เพิ่มเติมจากการทรงตรวจสอบชำระวรรณคดี และทรงพระนิพนธ์เป็นข้อมูลเพื่อไว้เป็นความรู้ต่อไป

ในการทรงวางแนวทางการสืบค้นหลักฐานเพื่อเป็นแบบแผนแก่นักวิชาการสมัยหลังจะเห็นว่าพระองค์ทรงพระนิพนธ์อธิบายตลอดจนทรงเล่าถึงลักษณะสำคัญ ลักษณะเด่นของหนังสืออย่างละเอียด ความดีเด่นคือทรงมีวิธีการที่ทำให้พระนิพนธ์น่าสนใจด้วยทรงมีวิธีการในการตรวจสอบและสืบค้นข้อมูลอย่างเป็นระบบตลอดจนทรงอธิบายอย่างเป็นลำดับขั้นตอน อีกทั้งทรงใช้หลักฐานจากเอกสารและหลักฐานจากบุคคลจริงมาสร้างความน่าสนใจ ซึ่งหลักฐานเอกสารที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้เป็นแนวทางการทรงพระนิพนธ์ ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่เป็นเอกสารตัวเขียนหรือหนังสือที่หอพระสมุดเคยจัดพิมพ์แล้วหรือ อาจเป็นเอกสารหรือหนังสือที่มีผู้มามอบให้หรือทางหอพระสมุดฯ ชีวญาณไปได้มาจากชาวบ้านหรือซื้อขึ้นมา ส่วนหลักฐานจากบุคคลจริงเป็นข้อมูลที่ได้มาจากการที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้รับฟังมา ทรงรู้จักข้อมูลจากบุคคลที่มีอยู่จริง

ขณะเดียวกันสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีวิธีการที่ทรงเป็นแบบอย่างให้นักวิชาการรุ่นหลังเวลาเลือกใช้ข้อมูลในการวิเคราะห์ นั่นก็คือทรงใช้ประวัติศาสตร์บอกเล่า ซึ่งอยู่ในรูปแบบของนิทาน ตำนาน มุขปาฐะ หรือมาจากการสัมภาษณ์บุคคลที่ทรงสืบค้นมาประกอบพระนิพนธ์ คำนำ คำอธิบาย ตำนาน ทรงใช้หลักการประสานศิลป์หรือปัจจุบันเรียกว่าแนวทางศิลปะสองทางให้แกกัน (เจตนา นาควัชระ, 2548, หน้า 49-50) โดยเฉพาะจิตรกรรม นาฏกรรมและดนตรีมาวิเคราะห์ประกอบพระนิพนธ์เพื่อให้เห็นว่าศิลปะแขนงหนึ่งสามารถให้ความรู้ต่อศิลปะอีกแขนงหนึ่งได้ และวิธีการสุดท้ายที่พระองค์ทรงใช้ในแนวทางการสืบค้นหลักฐานและหลักในการทรงพระนิพนธ์คือทรงวิจารณ์เพื่อสร้างมาตรฐาน “หนังสือดี” ของหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร ซึ่งพระวิจารณ์ส่วนใหญ่ที่ผู้วิจัยสำรวจข้อมูลทั้งพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบาย จะเป็นการทรงกล่าวชมเชยลักษณะของหนังสือ ฝีมือการแต่งของกวี คุณประโยชน์ของหนังสือ เพื่อให้ผู้ประสงค์ขอพิมพ์หนังสือและผู้รับหนังสือไปแล้ว เมื่อมาอ่านพระนิพนธ์คำนำ พระนิพนธ์คำอธิบายจะประจักษ์ชัดถึง “หนังสือดี” ต้องมีคุณลักษณะอย่างไร นอกจากนี้นัยทรงประเมินค่าและตัดสินเพื่อสร้างเกณฑ์วัฒนธรรมวรรณศิลป์จากชนชั้นนำอีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ชี้ให้เห็นว่า ทรงประเมินค่าหนังสือเพื่อให้ผู้อ่านรับรู้ถึงเกณฑ์ทางราชสำนักหรือชนชั้นนำนั้นมองสถานะวรรณคดีกวีและการสร้างหนังสืออย่างไร ผลทำให้ผู้อ่านเมื่อรับหนังสือไปแล้วได้อ่านพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายหรือแม้แต่ตำนานย่อมที่จะครุ่นคิด วิจารณ์และท้ายสุดประเมินค่าตามเกณฑ์ที่ชนชั้นนำอย่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงวางไว้

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงมีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อให้ผู้อ่านได้คุณค่าของการจัดพิมพ์ จัดหนังสือเรื่องดังกล่าว นอกจากจะต่ออายุของหนังสือแล้ว ยังมีผลต่อการทำให้ได้เผยแพร่หนังสือที่ดีและถูกต้อง ออกมาจากหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และ 2) ทรงต้องการแทรกความรู้และเกร็ดความรู้เพื่อให้ ผู้อ่านเมื่อได้รับหนังสือไปแล้ว ได้สาระความรู้จากที่พระองค์ทรงอธิบายภูมิหลังถึงความเป็นมาของหนังสือแต่ละ เรื่องที่ทางหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจัดพิมพ์

รูปแบบของพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนาน คือ ถ้าเป็นพระนิพนธ์คำนำ จะประกอบด้วย การมีผู้มาแสดงความประสงค์ขอพิมพ์หนังสือ โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะ ทรงกล่าวถึงว่าใครเป็นผู้มาขอจัดพิมพ์ พิมพ์เนื่องในวาระหรือโอกาสใด เหตุใดจึงเลือกหนังสือเรื่องนี้มาพิมพ์ จากนั้นจึงทรงพระนิพนธ์ถึงความเป็นมา เนื้อเรื่องอย่างย่อของหนังสือ เกร็ดความรู้ด้านประวัติศาสตร์ วรรณคดี หรือวัฒนธรรมที่แวดล้อมของหนังสือเรื่องนั้น ๆ ส่วนพระนิพนธ์คำอธิบายจะไม่มีย่อประกอบในส่วนไหนของใคร เป็นผู้มาขอจัดพิมพ์ พิมพ์เนื่องในวาระหรือโอกาสใด หากจะทรงอธิบายถึงประวัติความเป็นมาหรือ ภูมิหลังของ หนังสือเรื่องนั้นเลย ถ้าเป็นพระนิพนธ์ตำนานจะเป็นพระนิพนธ์เกี่ยวกับการอธิบายเรื่องราวความเป็นมาที่เกิดขึ้น บางเรื่องอาจจะมีความยาวนาน โดยมีหลักฐานด้านวรรณคดีไทยมารองรับการอธิบายความรู้ชุดตำนานนี้เพื่อแสดงถึง องค์ความรู้ที่มีหลักฐานอื่นมารองรับหรือสนับสนุน

ลักษณะของพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนาน สามารถแบ่งได้ 3 กลุ่ม กลุ่มแรกคือวรรณคดี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระมติ พระวินิจฉัยต่อหนังสือนั้น พระองค์ ทรงถ่ายทอดเป็นถ้อยคำอย่างง่ายที่ผู้อ่านเมื่ออ่านแล้วเข้าใจ โครงสร้างของพระนิพนธ์คำนำและอธิบายจะ ประกอบด้วยความประสงค์การจัดพิมพ์ ความเป็นมาและเนื้อเรื่องอย่างย่อของหนังสือ พระนิพนธ์คำนำและ อธิบายจะเป็นคำนำและคำอธิบายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เฉพาะ ความเป็นมาหรือรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยเรื่องนั้น ๆ ถ้าเป็นพระนิพนธ์คำนำ ลักษณะการทรง พระนิพนธ์จะมีขนาดไม่ยาว มีโครงสร้างกล่าวถึงภูมิหลังการพิมพ์ความเป็นมาของหนังสือ รายละเอียดของหนังสือ ในลักษณะประวัติและความสำคัญ ถ้าเป็นคำอธิบายจะมีลักษณะของบทพระนิพนธ์ที่มีขนาดยาวกว่าให้ความรู้ เกี่ยวกับภูมิหลังและความเป็นมาที่ละเอียดกว่าคำนำ พระนิพนธ์คำนำและอธิบายกลุ่มที่สองจะเป็นคำนำและ คำอธิบายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ความเป็นมาหรือรายละเอียด ที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทยเช่นเดียวกันแต่เป็นหมวดอื่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีไทย และพระนิพนธ์กลุ่มที่สาม คือตำนาน ตำนานในความหมายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หมายถึงงานเขียน ที่ให้ความรู้หรือศัพท์ทางวรรณกรรมปัจจุบันใช้ว่า “สารคดี” โดยพระองค์จะทรงค้นคว้าจากข้อมูลจากหลักฐาน ปฐมภูมิและทุติยภูมิมาประกอบบทพระนิพนธ์ โดยเฉพาะถ้าเป็นเรื่องทางวรรณคดี จะเป็นการบันทึกและอธิบาย ประวัติของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ และทรงแทรกเกร็ดความรู้ประกอบในการทรงอธิบาย

ด้านวิธีการสืบหลักฐานและข้อมูลเพื่อทรงพระนิพนธ์คำนำ พระนิพนธ์คำอธิบายและพระนิพนธ์ ตำนานนั้นวิธีการทรงค้นคว้าและทรงมีแนวทางดังนี้

1. ทรงตั้งประเด็นของหนังสือหรือปัญหาที่ทรงศึกษาเพื่อสร้างความน่าสนใจให้กับวรรณคดีและกวี ซึ่งแบบแผนโครงสร้างพระนิพนธ์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ อาจมาจากประเด็นหรือปัญหาจากหนังสือที่ทางหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจัดพิมพ์ บางครั้งมาจาก

พระประสงค์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงอยากให้มีการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ขึ้นเพื่อรักษาต้นฉบับหนังสือ บางครั้งเกิดมาจากการตรวจสอบและชำระต้นฉบับหนังสือที่มีความวิลาสคลาดเคลื่อน จึงต้องให้มีความถูกต้อง เมื่อมีการพิมพ์หนังสือก็ต้องทรงกล่าวไว้ในพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายเพื่อให้ทราบ

2. ทรงวางแนวทางสืบค้นหลักฐานเพื่อเป็นแบบแผนแก่นักวิชาการสมัยหลัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์อธิบายตลอดจนทรงเล่าถึงลักษณะสำคัญ ลักษณะเด่นของตัวบทหรือหนังสืออย่างละเอียด ทรงมีวิธีการในการตรวจสอบและสืบค้นข้อมูลอย่างเป็นระบบ ตลอดจนทรงอธิบายอย่างเป็นลำดับขั้นตอน เพื่อให้เป็นแบบแผนในการทำงานสำหรับนักวิชาการรุ่นหลังต่อมา รวมทั้งทรงใช้หลักการประสานศิลป์หรือนำความรู้ทางศิลปะ คือ จิตรกรรม นาฏกรรมและดนตรี ตลอดจนทรงวางแนวทางการประเมินค่าและวิจารณ์หนังสือโดยแทรกไปในพระนิพนธ์ต่าง ๆ ด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษารูปแบบและลักษณะของพระนิพนธ์คำนำ พระนิพนธ์คำอธิบายและพระนิพนธ์ตำนานในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สามารถอภิปรายผลได้ว่า พระนิพนธ์ทั้งสามประเภทถือเป็นงานเขียนในเชิงศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติยุคแรกที่มีการสืบค้นความจริง ความถูกต้อง ตลอดจนรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นมาของวรรณคดี โดยในระยะแรกการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติจะดำเนินในรูปแบบของการสืบค้น การค้นคว้าเกี่ยวกับรายละเอียดของวรรณคดีแต่ละเล่มแล้วให้คำอธิบาย ดังนั้นพระนิพนธ์ทั้งสามประเภทที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงพระนิพนธ์จึงเป็นการแทรกอธิบายให้ความรู้ประกอบกับหนังสือที่พิมพ์ขึ้น การที่ทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายในหนังสือแต่ละเรื่องรวมไปถึงพระนิพนธ์ตำนานได้ให้ความรู้ที่ยิ่งใหญ่ พระนิพนธ์ทั้งสามประเภทจึงเป็นเสมือนการทรงวางแบบแผนการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติให้นักวิชาการรุ่นหลังมาสืบค้นข้อเท็จจริงจากหลักฐานที่พระองค์ทรงวางไว้ ดังที่ได้สร้างคุณูปการแก่นักวรรณคดีศึกษาสมัยหลังอย่าง นายตำรา ณ เมืองใต้หรือเปลื้อง ณ นคร และเจือ สตะเวทินที่ได้พัฒนาแนวทางการค้นคว้าวรรณคดีในลักษณะประวัติจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมาสู่หนังสือประวัติวรรณคดีไทยของทั้งสองท่าน ดังตัวอย่างข้อความปรากฏใน *ปริทรรศน์วรรณคดีไทยสมัยปัจจุบัน* ของนายตำรา ณ เมืองใต้หรือเปลื้อง ณ นครว่า “หนังสือ *ปริทรรศน์วรรณคดี* ทั้งภาค 1 ภาค 2 และภาคปัจจุบัน ถ้าไม่ได้อาศัยพระนิพนธ์สำหรับค้นคว้าเรื่องประวัติต่าง ๆ แล้วผู้เขียนเชื่อแน่ว่าหนังสือทั้งสามเล่มคงจะสำเร็จลงโดยรวดเร็วเช่นนี้ไม่ได้แน่นอน” (นายตำรา ณ เมืองใต้, 2490, หน้า 210) และเจือ สตะเวทินได้กล่าวไว้ใน *คู่มือขุนช้างขุนแผน* ตอน 1-2 ว่า “ขอเรียนว่า การเขียนหนังสือคู่มือขุนช้างขุนแผนนี้ ความรู้ส่วนใหญ่ได้จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทั้งสิ้น เช่นจากพระนิพนธ์คำนำและตำนานเสภา ซึ่งมีอยู่ในหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ” (เจือ สตะเวทิน, 2501, หน้า คำนำ) จะเห็นได้ว่าพระนิพนธ์ในลักษณะวรรณคดีเชิงประวัติก็มีอิทธิพลต่อนักวิชาการวรรณคดีศึกษาสมัยหลังใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงหรือศึกษาต่ออย่างเสมอมา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผู้สนใจสามารถศึกษาวิจัยข้อมูลพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ผู้วิจัยไม่ได้ศึกษาไว้ เช่น *ตำนานละครอิเหนา* *ตำนานหนังสือสามก๊ก* ตลอดจนพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบายและตำนานในหนังสือประเภทอื่น เช่น กฎหมาย ประวัติศาสตร์ย่อมจะได้รับความรู้เพิ่มเติมจากแนวทางที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวางไว้

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

ผู้สนใจสามารถศึกษาอิทธิพลของการศึกษาวรรณคดีในลักษณะประวัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีต่อนักวิชาการวรรณคดีศึกษาของไทยสมัยหลังได้ เช่น นายดำรา ญ เมืองไต้หรือนายเปลื้อง ญ นคร นายเจือ สตะเวทิน นายธนิธ อยู่โพธิ์

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้สรุปจากรายงานผลการวิจัยเรื่อง พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับวรรณคดีไทย ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณรายจ่ายจากรายได้ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ประเภทมหาวิทยาลัย โดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2565

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2512). สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ: พระนิพนธ์. กรมศิลปากร.
- จันทร์ฉาย ภัคธิดา. (2547). ประวัติศาสตร์นิพนธ์. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เจตนา นาควัชร. (2532). แนวทางการสร้างประวัติวรรณคดี. ใน เพื่อความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์: รวมบทความทางวิชาการ (พ.ศ. 2525-2532) (หน้า 295-338). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจตนา นาควัชร. (2548). ตามใจฉัน-ตามใจท่าน: ว่าด้วยการวิจารณ์และการวิจัย. คมบาง.
- เจือ สตะเวทิน. (2501). คู่มือขุนช้างขุนแผน ตอนที่ 1. โรงเรียนการช่างวุฒิศึกษา (แผนกการพิมพ์).
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2459). ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธสาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร. โสภณพิพรรฒธนากร.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2543). พัฒนาการวรรณคดีศึกษาในประเทศไทย. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (บรรณาธิการ), สถานภาพไทยศึกษา: การสำรวจเชิงวิพากษ์ (หน้า 298-370). ตรัสวิน.
- ธนพงศ์ จิตต์สง่า. (2552). วชิรญาณกับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427-2448. [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ธานีรัตน์ จิตุหะศรี. (2555). พระราชานิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: ภาพสะท้อนอัจฉริยภาพในฐานะนักวรรณคดี. วารสารวิเทศศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2(1), 1-18.
- ธิดา สารยา. (2539). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). เมืองโบราณ.
- นพปฎล กิจไพบูลทวี. (2564). จากพงศาวดารสู่ประวัติศาสตร์ประเทศไทย: การเดินทางและการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำไทย ทศวรรษ 2370-2460. วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์, 8(1), 1-19.
- นายดำรา ญ เมืองไต้. (2490). ปรีทรรคนัวรรณคดีไทยสมัยปัจจุบัน. พิริยกิจ.
- พรชัย คัมทวีพร. (2529). แบบการอธิบายในพระนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: การวิเคราะห์ปรัชญา. [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. พระประวัติและพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. (2491). ม.ป.ท.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2565). ประวัติวรรณคดีไทย ฉบับมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ภาค ก ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีไทย. มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2558). 100 ปี วรรณคดีสโมสร และวรรณศิลป์ในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร. ใน 100 ปี วรรณคดีสโมสร (หน้า 31-52). สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- สายชล สัตยานุรักษ์. (2545). *สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม*. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสาวณิต จุลวงศ์. (2561). ประวัติศาสตร์นิพนธ์วรรณคดี. ใน *วรรณคดีศึกษา: จากพื้นผิวถึงโครงสร้างสู่อุดมการณ์* (245-275). ภาพพิมพ์.
- อนุমানราชชน, พระยา. (2506). *ปาฐกถาเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระประวัติลูกแล้ว*. องค์การค้าของคุรุสภา.
- อนุমানราชชน, พระยา. (2531). *100 ปี พระยาอนุমানราชชน*. อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- อรพินท์ คำสอน. (2562). *กระบวนการทัศน์และการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์วรรณคดีวิจารณ์ในประเทศไทย*. [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์].
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2565). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475: ประวัติการเปลี่ยนแปลงสำนึกจากกษัตริย์สู่ชนชั้นนำถึงปัจเจกบุคคลและสามัญชน* (พิมพ์ครั้งที่ 4). สมมติ.